

bir tarihçi (*Vefeyât*, II, 91), İbn Hacer de sika olduğunu söyler (*Lisânü'l-Mizân*, II, 191); Abdullah b. Vehbân b. Eyyûb ise kendisinin hadis rivayet etmiştir.

Eserleri. 1. *Fezâ'ilü Mısr ve aḥbâru-hâ* (*Kitâbü Fezâ'ilü Mısr, Târihu Mısr ve fe-zâ'ilühâ*). Mısır hakkındaki âyetler ve hadislerle başlayan eser ülkenin ismi, coğrafî sınırları, burada kalmış olan Hz. İbrâhim, Yûsuf ve Mûsâ ile firavunlar, kutsal yerler, Nil nehri, tabiat güzellikleri, yetiştirilen ürünler ve Bizans, Sâsânî hâkimiyetleri hakkında bilgi verdikten sonra İslâm tarihiyle devam ederek Hz. Ömer, Osman, Ali dönemleriyle Emevîler, Abbâsîler, Tolunoğulları ve İhşidîler'i anlatıp Fâtımîler'den Azîz-Billâh'ın ölümü ve Hâkim-Biemrillâh'ın halife olmasıyla sona ermektedir. Daha çok Mısır'a hâkim olan vali ve hânedanların esas alındığı görülür. Kitaba zamanla kimliği bilinmeyen müellif veya müstensihler tarafından bazı ilâveler yapılmıştır. İbn Zülâk'ın telifinde Ebû'l-Kâsım İbn Abdülhakem'in *Fütûhu Mısr ve aḥbâruhâ*, İbnü'l-Haddâd'ın *Ḥaṣâ'îşu 'Alî*, Muhammed b. Yûsuf el-Kindî'nin *Kitâbü'l-Vülât ve Belevî'nin Sîretü Aḥmed b. Tolân* adlı eserlerinden, ayrıca Tahâvî'nin rivayetlerinden faydalandığı anlaşılmaktadır; Zehebî, Makrîzî, İbn Tağrıberdî ve Süyûtî de ondan istifade etmişlerdir. Eserin Paris Bibliothèque Nationale (nr. 1816-1817), Murad Molla (nr. 340/3) ve Beyazıt Devlet (Velîyyüddin Efendi, nr. 2453) başta olmak üzere birçok kütüphanede yazma nüshaları bulunmaktadır (Sezgin, I, 359). Kitabın bugüne kadar yalnız Tolunoğulları ve İhşidîler'le ilgili kısmı Nadir Özkuyumcu tarafından Türkçe tercümesiyle birlikte neşredilmiştir (*İlk Müslüman Türk Devletleri Tolunoğulları ve İhşidîler*, İzmir 1996, s. 27-66). 2. *et-Târihu'l-kebir 'ale's-sinîn* (*el-Kebîr fi târihi Mısr ve aḥbârihâ*) (Yâkût, VII, 226). 3. *Tetimmatü Kitâbi Ümerâ'i Mısr li'l-Kindî* (*Zeylû'l-Vülât ve'l-kuḍât*). İbn Hacer ve Makrîzî bu eserden çokça nakilde bulunmuşlardır (*Lisânü'l-Mizân*, I, 278-282; III, 251, 254; V, 90; *İttî'âzû'l-hunefâ*, I, 102, 107, 114). 4. *Târihu Mısr eş-şagîr*. Murat Molla (nr. 340/3) ve Beyazıt Devlet (Velîyyüddin Efendi, nr. 2453) kütüphanelerinde nüshaları vardır. 5. *Sîretü Muhammed b. Tuğc el-İhşidî*. İhşidî hânedanının kurucusu Muhammed b. Tuğç'un (937-946) hayatı hakkındadır. İbn Saîd el-Mağribî'nin *el-Muğrib fi ḥule'l-Mağrib*'i içinde günümüze ulaşmış ve bu eserin neşirleriyle (L. Talqvist, Leiden 1899; Zekî Muhammed Hasan – Şevki Dayf – Sey-

yide İsmâil Kâşif, Kahire 1953, s. 148-198) İhsan Abbas'ın *Şezerât min kütübün mefkûde fi't-târih* adlı çalışması (Beyrut 1988, s. 223-280) içinde yayımlanmıştır. 6. *Sîretü'l-Mu'îz Li-dînillâh*. Fâtımî Halifesi Muiz-Lidînillâh'ın Mısır'a girişinden ölümüne kadar geçen yılları ele almaktadır (Makrîzî, *İttî'âzû'l-hunefâ*, I, 124, 135, 136, 227; *Ḥıtaṭ*, I, 61, 82). 7. *Târihu üsreti'l-Mâzerâ'ıyyîn*. İhşidîler döneminde önemli görevler üstlenmiş olan Mâzerâi ailesi hakkındadır (Makrîzî, *Ḥıtaṭ*, I, 82, 331-332). 8. *Sîretü'l-ka'îd Cevher*. Fâtımîler'in önde gelen kumandan ve devlet adamlarından Cevher es-Sikillî hakkındadır (Makrîzî, *el-Mukaffe'l-kebir*, s. 359). 9. *Ḥıtaṭu Mısr* (İbn Hallikân, II, 91). 10. *Aḥbâru Sîbeveyh el-Mısrî*. Mısrılı nahiv âlimi Muhammed b. Mûsâ el-Kindî'nin hayatına dairdir (Kahire 1933). İbn Zülâk'ın Ebû Saîd İbn Yûnus'a ait *Kitâbü'l-Ğurebâ'*ya bir zeyil yazdığı da kaydedilmektedir (*Keşfü'z-zunûn*, I, 304).

BİBLİYOGRAFYA :

Yâkût, *Mu'cemû'l-üdeba'*, VII, 205-230; İbn Hallikân, *Vefeyât*, II, 91-92; Safedî, *el-Vâfi*, XI, 370; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 321; Makrîzî, *el-Mukaffe'l-kebir* (nşr. Muhammed el-Ya'lâvî), Beyrut 1407/1987, s. 357-359; a.mlf., *İttî'âzû'l-hunefâ* (nşr. Cemâleddin eş-Şeyyâl), Kahire 1416/1996, I, 102, 107, 114, 124, 134-136, 227; a.mlf., *Ḥıtaṭ*, I, 61, 82, 331-332; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, II, 191, 278-282; III, 251, 254; V, 90; İbn Zâhire, *el-Fezâ'ilü'l-bâhire fi zikri meḥâsinü Mısr ve'l-Kâhire* (nşr. Mustafa es-Sekkâ – Kâmil el-Mühendis), Kahire 1969, s. 131-143; Süyûtî, *Ḥüsnü'l-muḥâḍara*, I, 553-554; *Keşfü'z-zunûn*, I, 304; Muhammed İbnü'z-Zeyyât, *el-Kevâkibü's-seyyâre*, Kahire 1325/1907, s. 63; Brockelmann, *GAL*, I, 230; W. Ivanow, *Ismailli Literature*, Tahran 1963, s. 38; Sezgin, *GAS*, I, 359-360; F. Rosenthal, *A History of Muslim Historiography*, Leiden 1968, s. 154-155; M. Abdullah İnân, *Mü'erriḥü Mısrî'l-İslâmiyye ve meşâdirü't-târihi'l-Mısrıyye*, Kahire 1388/1969, s. 40-41; Eymen Fuâd, *Dirâse naḥdiyye li-meşâdiri târihi'l-Fâtımiyyîn fi Mısr*, Kahire 1982, s. 133-134; İhsan Abbas, *Şezerât min kütübün mefkûde fi't-târih*, Beyrut 1988, s. 207-280; R. Gottheil, "Al-Ḥasan İbn İbrâhîm İbn Zülâk", *JAOS*, 28 (1907), s. 254-270; "İbn Zülâk", *EP* (İng.), III, 979.



EYMEN FUÂD SEYYİD

İBN ZÜHR

(ابن زهر)

X-XIII. yüzyıllarda
Endülüslü Benî Zühr
ailesinden yetişen hekimler.

Ebû Mervân Abdülmelik b. Muhammed b. Mervân b. Zühr el-İşbîlî (ö. 470/1078). İşbîliye'de (Sevilla) doğdu. Arap yarımadasındaki İyâz b. Maad b. Adnân soyundan

gelen ve IV. (X.) yüzyılın başlarında Doğu Endülüste'ki Şâtibe'ye (Jativa) yerleştikten sonra ülkenin çeşitli şehirlerine ve Merakeş'e kadar yayılan Benî Zühr ailesinden yetişen ilk hekimdir. Mâlikî fakihî olan babası Muhammed b. Mervân'dan tefsir, hadis ve diğer dinî ilimleri tahsil ettikten sonra tıbbı merak sardı. Tıp öğrenimini kimden gördüğüne ilişkin herhangi bir bilgi yoktur. Ancak daha sonra ilim ve tecrübesini geliştirmek ve hac fârizasını yerine getirmek için Doğu İslâm ülkelerine seyahate çıktığı, ardından Kayrevan ve Mısır'da uzun süre kalarak hekimlik yaptığı rivayet edilmektedir (Sâid el-Endelüsî, s. 196-197). Bazı kaynaklara göre bu yolculuk sırasında önce Bağdat'a gitmiş ve orada hekimbaşı olarak çalıştıktan sonra Mısır ve Kayrevan'a geçmiştir. Meslek hayatının en olgun döneminde Endülüste'ye dönen Ebû Mervân, Dâniye (Denia) şehrine yerleşti. Kendisine büyük değer veren Hükümdar Mucâhid el-Amîrî'nin özel hekimi olarak saraya girmesinin ardından şöhreti bütün Endülüste'ye yayıldı. İbn Ebû Usaybia'ya göre Ebû Mervân hayatının sonlarında İşbîliye'ye dönmüş ve orada vefat etmiştir ('*Uyûnû'l-enbâ*', s. 517); Dâniye'de öldüğü de rivayet edilir (İbn Hallikân, IV, 437). Kaynaklarda herhangi bir eserinin adı geçmezken hamamda yıkanmanın mızacı bozup vücudun kokmasına yol açtığına dair bazı şâz görüşlerine yer verilmiştir (Sâid el-Endelüsî, s. 197).

Ebû'l-Alâ b. Zühr b. Ebû Mervân b. Abdülmelik (ö. 525/1131). İşbîliye'de doğdu; Benî Zühr ailesinden yetişen ikinci hekimdir. Adı Ortaçağ Batı kaynaklarında Aboali, Abuleli, Ebilule, Alguazir, Abulelizar ve Albuleizar şekillerinde geçer. İlk eğitimini ve tıp hakkındaki temel bilgileri babası Ebû Mervân'dan aldı. Öğrenimini tamamlamak için Kurtuba'ya (Cordoba) giderek Ebû Ali el-Gassânî'nin derslerine devam etti. Hocasının tavsiyesi üzerine Ebû Bekir b. Müfevvez ile Ebû Ca'fer b. Abdülazîz'den hadis öğrendi ve Ebû Muhammed Abdullah b. Eyyûb'dan müsel-hâdisler konusunu okudu. Edebiyatta üslûp sahibi olduğu ve *Maḳāmât* müellifi Basralı Harîrî ile mektuplaştığı, hatta ondan icâzet aldığı kaydedilir. Fakat babası gibi asıl tıp alanında yetiştii ve elde ettiği geniş bilgi ve tecrübe sayesinde şöhreti bütün ülkeye yayıldı (İbnü'l-Ebbâr, I, 76). İşbîliye Abbâdî Hükümdarı Mu'temid-Alellah onu özel hekimi olarak himayesine aldı; ancak kendisinin daha sonra devleti ele geçiren Yûsuf b. Taşfîn'i des-

teklediği bilinmektedir. Sırtında iki kürek arasında çıkan çiban yüzünden Kurtuba'da vefat etti. Tabakat müellifleri, Ebû'l-Alâ'nın yöneticiler nezdinde müstesna bir yeri bulunduğu belirten modern kaynaklar onu vezir diye nitelendirir (Sarton, II, 231). Ebû'l-Alâ tıptaki geniş bilgisini uygulamaya geçirmekle ünlüdür. Onun, nabzına bakmadan ve idrar kontrolü yapmadan hastanın durumu hakkında teşhiste bulunmadığı bilinmekte ve uyguladığı bu yöntemle ünlü hekim Ebû Bekir er-Râzî'yi hatırlattığı görülmektedir. İbn Ebû Usaybia da tedavide nâdir ilâçlar kullanmasına dikkat çeker ('*Uyûnû'l-enbâ*', s. 517). Ebû'l-Alâ kendinden önceki ve çağdaşı hekimlerin eserlerini incelemiştir. İbn Sînâ'nın *el-Kânûn fi't-tıbb*'i o tarihte Endülüs'e ulaşmış ve çoğaltılarak bir nüshası ona takdim edilmişti. Fakat kitabı kütüphanesine koyacak kadar değerli bulmamış ve kenarlarını reçete yazmak için kullanmıştır. Ancak bu durum, *el-Kânûn*'a hiç değer vermediği veya ondan yararlanmadığı anlamına gelmez; zira İbn Sînâ'nın basit ilâçlar hakkındaki görüşlerini eleştirmek üzere kaleme aldığı *Maqâle fi'r-red 'alâ Ebî 'Alî b. Sînâ* adlı eseri onunla hayli meşgul olduğunu göstermektedir.

Eserleri. 1. *Kitâbü'l-Mücerrebât* (*Mücerrebâtü'l-havâş, el-Mücerrebâtü's-şahîha, Cem'u'l-fevâ'idü'l-müntahabe mine'l-havâşşü'l-mücerrebe*). Ebû'l-Alâ'nın tıptaki müşahade ve tecrübelerine dair bazı eserlerinden parçalar, yazdığı reçeteler, tıp ve farmakolojiyle ilgili sorulara verdiği cevaplar ölümünden bir yıl sonra Ali b. Yûsuf b. Tâşfin'in emriyle toplanmış ve alfabetik sırayla düzenlenmiştir. Muhteva olarak mineral, bitki ve hayvanlardan ilâç yapma tekniğini göstermekte, ayrıca bunların hangi hastalıklara karşı nasıl ve ne ölçüde kullanılacağını maddeler halinde açıklamaktadır; eserde yer alan maddede sayısı 328'dir. Birçok nüshası bulunan kitabı (Brockelmann, *GAL*, I, 640; *Suppl.*, I, 889) Cristiana Alvarez Millan, Fransızca tercümesiyle birlikte yayımlamıştır (Madrid 1994). Tahrân Üniversitesi Kütüphanesi'nde de Farsça bir tercümesi vardır (Merkezî, nr. II/2422). 2. *Câmi'u esrâri't-tıbb*. İnsan fizyolojisi, beslenme, perhiz ve hastalıkların tedavi yöntemlerini içeren eserin bir nüshası Merakeş'te bir mecmua içinde bulunmaktadır (Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 889). Aynı mecmuada yer alan *el-Câmi' fi'l-eş-şirbe ve eş-şifâ' mine'l-emrâz ve'l-ilel* adlı eserlerden ikincisi de Ebû'l-Alâ'ya ait olup Murâbitlar

hânedanından Mansûr Ebû'l-Abbâs Ahmed'e takdim edilmiştir. Şerbet, macun ve diğer ilâçların hazırlanma tekniklerini konu alan ilk eser ise oğlu Ebû Mervân'a aittir (*DMBİ*, III, 631; aş. bk.). 3. *Kitâbü'l-İzâh bi-Şevâhidi'l-İftizâh*. Hekim İbn Rıdvân'ın Huneyn b. İshak'a ait *el-Mesâ'il* (*Medhal*) fi't-tıbb için yazdığı reddiyenin tutarsızlığını ortaya koymak üzere kaleme alınmıştır; Kâtib Çelebi eserin adını *el-İzâh fi't-tıbb* olarak verir (*Keşfü'z-zunûn*, I, 515). 4. *Kitâbü Halli şukûkî'r-Râzî 'alâ kütübi Câlînûs* (Tunus el-Mektebetü'l-Abdeliyye, nr. 1/2867). 5. *Maqâle fi'r-red 'alâ Ebî 'Alî b. Sînâ*. İbn Sînâ'nın *el-Kânûn*'unun basit ilâçlar bölümünde yer alan görüşlerinin eleştirisinden ibaret olan eseri müellif oğlu Ebû Mervân için yazmıştır. 6. *Maqâle fi başihî li-risâleti Ya'kûb b. İshâk el-Kindî fi terkibi'l-Edviyeti'l-müfrede* (Rabat el-Hizânetü'l-âmmе, nr. 532). 7. *Kitâbü'n-Nüketi't-tıbbiyye*. Bu eser de Ebû Mervân için kaleme alınmıştır. 8. *Kitâbü'l-Edviyeti'l-müfrede* (İbn Ebû Usaybia, s. 519). 9. *Müşhilât bi-i'tibâri'l-fuşûl*. Çeşitli mevsimlerdeki ishale yol açan besinler hakkındadır (Tunus el-Mektebetü'l-Abdeliyye, nr. 9/2867). 10. *Necû'n-necâh* (Tunus el-Mektebetü'l-Abdeliyye, nr. 3/2867).

Gabriel Colin, Ebû'l-Alâ'nın oğlu Ebû Mervân'a ait *et-Tezkire* adlı eseri Paris (Bibliothèque Nationale, nr. 2960) ve Escorial (nr. 839) nüshalarına dayanarak Fransızca tercümesiyle birlikte neşretmiş (Paris 1911) ve eserin Ebû'l-Alâ'nın olduğunu sanmıştır. Halbuki İbn Ebû Usaybia, Ebû Mervân'ın kitabı oğlu Ebû Bekir için yazdığını açıkça belirtmektedir ('*Uyûnû'l-enbâ*', s. 521). Colin, *The Encyclopaedia of Islam*'ın birinci edisyonuna yazdığı "İbn Zühr" maddesinde bu hatasını düzeltmediği gibi ikinci edisyonda bu maddeyi yeniden yazan Roje Arnaldez de aynı hatayı tekrarlamıştır.

Ebû Mervân Abdülmelik b. Ebû'l-Alâ b. Zühr (ö. 557/1162). İşbiliye'de dünyaya geldi. Doğum tarihi hakkında tabakat müellifleri bilgi vermezken modern araştırmacılar bazı ipuçlarından hareketle 484 veya 487'de (1091, 1094) doğduğunu söylerler. Batı literatüründe Avenzoar ve Abhomeron diye geçen Ebû Mervân, Benî Zühr ailesinden yetişen üçüncü ve en meşhur hekimdir; İbn Zühr künyesi anıldığında ilk önce o akla gelir. Önce dil, edebiyat ve dinî ilimler tahsil edip Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. Attâb'dan lugat, kıraat, hadis ve tefsir, Ebû Muhammed b. Azb'dan da Mâlikî

fıkıhı okudu. Babasıyla birlikte Harîrî ile mektuplaşarak bazı edebî meseleleri tartıştıkları ve edebiyat alanında kendilerini yetişkin bulan Harîrî'nin her ikisine de icâzet verdiği bilinmektedir (İbnü'l-Ebbâr, II, 616). Erken yaşta babasından tıp tahsili gördü ve henüz gençken üne kavuştu. Başlangıçta babasının yardımcısı olarak mesleğini icra ediyordu; *Kitâbü't-Teysîr fi'l-müdâvât ve't-tedbir* adlı eserinde bu hususu sıkça belirtir (s. 43, 45-46). Başarısı, geleneksel bilgi ve yöntemlerden çok klinik deneylere önem vermesinden kaynaklanıyordu. Ebû Mervân, Murâbitlar hânedanından Halife Ali b. Yûsuf b. Tâşfin'in tedavisi için 501 (1108) yılında Kurtuba'ya davet edildiğinde çok gençti. Fakat on yıl sonra bu hükümdar İşbiliye Kadısı Ali b. Ahmed ez-Zührî'nin kıskırtması sonucu onu Merakeş'te hapse attırdı. Hapiste ne kadar kaldığı bilinmemekte, ancak dört yıl sonra aynı hânedandan İşbiliye Valisi İbrâhim b. Yûsuf b. Tâşfin'in hekimi olduğu görülmektedir. Bu emîrin büyük saygı ve desteğini kazanan Ebû Mervân pek çok servet edinmiş ve yazdığı *Kitâbü'l-İktisâd*'ı ona armağan etmiştir. Kendisini ve yakınlarını sağlıklarına kavuşturduğu halde Ali b. Yûsuf b. Tâşfin'in düşmanlığından kurtulamayan Ebû Mervân 535 (1140) yılında tekrar Merakeş'te hapse atıldı ve hapisteyken yine emîrin yakınlarını tedavi etti. Hekim Ebû'l-Hakem İbn Galinduh'a da *Kitâbü'l-İktisâd*'ı hapiste iken okuttu (İbnü'l-Ebbâr, II, 616). *Kitâbü't-Teysîr*'de yeri geldikçe Ali b. Yûsuf'a olan öfkelerini "şakı" ifadesiyle dile getiren Ebû Mervân'a ve babasına karşı bu halifenin beslediği düşmanlığın gerçek sebebi hakkında kesin bilgi yoksa da onların Murâbit-Muvahhid mücadelesinde Muvahhidler'i destekledikleri düşünülebilir. Nitekim Ebû Mervân sonraları yeni devletin kurucusu Abdülmü'min el-Kûmî'nin veziri olmuş, ondan büyük saygı ve yardım gördüğü için de en meşhur eseri *Kitâbü't-Teysîr*'i kendisine ithaf etmiştir. İbn Rüşd ile Ebû Mervân arasında yakın bir ilişkinin bulunduğu bilinmektedir. İbn Rüşd *el-Külliyât*'ta, kendisinden otuz yaş büyük olan Ebû Mervân'dan istinsah etmek üzere *Kitâbü't-Teysîr*'i istediğini anlatır ve onu "zamanımızda tecrübi tıp alanında yazılan en mükemmel eser" diye tanımlar (Muhammed el-Arabî el-Hattâbî, I, 281-282). Ebû Mervân birçok öğrenci yetiştirmiştir, bunların önde gelenleri arasında oğlu Ebû Bekir Muhammed, Ebû'l-Hüseyn b. Esdûn Ebû Muhammed eş-Şezûnî, İşbiliye Ka-

dısı Ebû Bekir b. Fakih ve Ebû İmrân b. İmrân bulunmaktadır. Babası gibi son derece dindar olan Ebû Mervân'ın eserleri önce İbrânîce'ye, oradan da Latince'ye çevrilmiş, bu sırada mukaddimelerindeki İslâmî ifadeler ihmal edildiğinden bazı müellifler ortaya onun yahudi dinini seçtiğine dair asılsız rivayetler çıkarmışlardır (Sarton, II, 233). Ebû Mervân, İşbîliye'de babası gibi iki kürek kemiği arasında çıkan çibandan ölmüştür. İslâm tıbbı üzerindeki çalışmalarıyla tanınan Gabriel Colin ve Rose Kuhne'nin doktora tezleri Ebû Mervân üzerinedir.

Eserleri. 1. *Kitâbü't-Teysîr fi'l-müdâvât ve't-tedbîr*. Ebû Mervân'ın olgunluk çağında kaleme aldığı ve Halife Abdülmü'min el-Kûmî'ye ithaf ettiği eserde koruyucu hekimlik hakkında verilen kısa bilgilerden sonra geleneksel anlayışa bağlı kalınarak baştan itibaren vücuttaki organlarda ortaya çıkan hastalıklar ve bunlara karşı kullanılacak ilaçlar sırayla tanıılır. Babası gibi deneysel metodu önemi vurgulayan Ebû Mervân eserinde kendi yaptığı deney ve gözlemleri ayrıntılarıyla açıklar. Bunlar arasında kalbin dış zarında meydana gelen tümörün tasviri ve yutak felciyle orta kulak iltihabı hakkında verdiği bilgiler orijinaldir. Ebû Mervân, yine bu eserden anlaşıldığına göre aynı zamanda nefes borusu ameliyatını ve yemek borusu vasıtasıyla sunî beslenmeyi öneren ilk hekimdir. Sağlık açısından durgun sularla bataklikların zararlarına dikkat çekmesi de çağına göre önemli bir husustur. Uyuz hastalığının teşhis ve tedavisiyle ilgili görüşleri ilk değışle de çok açık ve isabetlidir (*EP*² [İng.], III, 978). Yaygın kanaatin aksine Ebû Mervân *Kitâbü't-Teysîr*'i İbn Rüşd'ün isteğı üzerine yazmış değildir. İbn Rüşd yalnız istinsah etmek üzere eseri müelliften istemiştir. Bilim tarihinde *Kitâbü't-Teysîr* Ebû Bekir er-Râzî'nin *el-Hâvî*, İbn Sînâ'nın *el-Kânûn*, Ali b. Abbas'ın *Kâmilü's-sınâ'ati't-tıbbiyye* ve *et-Tezkîr* adlı eserleriyle mukayese edilmektedir. Kitap, XIII. yüzyıldan itibaren birkaç defa İbrânîce ve Latince'ye çevrilmiş ve Latince tercümesi 1490-1574 yılları arasında on defa basılmıştır. İlk ilmi neşrini ise Mişel el-Hürî gerçekleştirmiş (Dimaşk 1403/1983), daha sonra Muhammed b. Abdullah er-Rûdânî, müellifin *el-Câmi'* adlı risâlesini de ekleyerek yeni bir neşrini yapmıştır (Rabat 1992). 2. *el-Câmi'*. Muhammed b. Abdullah er-Rûdânî tarafından *Kitâbü't-Teysîr*'in arkasına eklenerek yayımlanan eser bazı macun, şurup ve yağların ha-

zırlanışı ve kullanılışlarını anlatır. 3. *Kitâbü'l-Ağziye*. Yiyecek ve içeceklerin sağlığa olan yarar ve zararları, diyetler, hijyen kuralları ve baharat çeşitlerinin tıp açısından taşıdığı özellikler gibi konuları içeren eser Muhammed el-Arabî el-Hattâbî tarafından yayımlanmıştır (*Da'vetü'l-Hak*, sy. 276 [Mekke 1989], s. 23-80). 4. *Kitâbü't-Tezkire fi'd-devâ'i'l-müşhil*. Ebû Mervân bu eserini, kendisine vekâleten Abdülmü'min el-Kûmî'nin Merakeş'teki sarayına gönderdiği oğlu Ebû Bekir için yazmıştır. Gabriel Colin, kitabı Ebû Mervân'ın babası Ebû'l-Alâ'ya nisbet ederek Fransızca tercümesiyle birlikte yayımlamış (Paris 1911), daha sonra Muhammed el-Arabî el-Hattâbî farklı nüshaları karşılaştırarak daha sıhhatli bir neşrini gerçekleştirmiştir (*et-Tıb ve'l-etübbâ' fi'l-Endelüs*, I, 289-303). 5. *Kitâbü'l-Kânûn*. Ebû Mervân'ın Merakeş'te Abdülmü'min el-Kûmî'nin başhekim ve vezirliğini yaparken onun için yazdığı, çeşitli organlarda görülen hastalıklara karşı uyarı mahiyetinde küçük bir risâledir; Muhammed el-Arabî el-Hattâbî tarafından yayımlanmıştır (*a.g.e.*, I, 304-309). 6. *Tafzîlü'l-'asele's-sükker*. Müellifin kendi dönemindeki hekimlerin gerek tedavi gerekse besin maddesi olarak şekeri bala tercih etmelerinin yanlışlığını anlatmak üzere kaleme alınan ve Abdülmü'min el-Kûmî'ye takdim edilen bu risâleyi Muhammed el-Arabî el-Hattâbî neşretmiştir (*a.g.e.*, I, 310-317). 7. *Kitâbü'l-İktisâd fi işlâhi'l-enfûs ve'l-ecsâd*. Tıp ve koruyucu hekimlik yöntemlerinin bir arada işlendiğı muhtasar bir eserdir. Kitapta önce geleneksel tıptaki nefis ayırımına uygun olarak beyindeki akîl, kalpteki hayvanî ve ciğerdeki tabii nefisler ele alınır; ardından diğer organlarda görülen hastalıkların tedavileri üzerinde durulur. Eserin dikkat çeken bir özelliğı, hastalıkların tasvir ve tedavi yöntemlerinin Allah'a hamdetme vasıtası olduğu için önce dildeki rahatsızlıklardan başlanarak anlatılmasıdır. Otuz kısa bölümden oluşan ve yalnız on beş bölümü günümüze kadar gelen eserin bir nüshası Escorial Library'de (nr. 834) bulunmaktadır (*EP*² [İng.], III, 978). 8. *Maqâle fi 'ileli'l-kulâ*. Böbrek hastalıklarını konu alan eserin Arapça aslı zamanımıza gelmemişse de Latince tercümesi bulunmuştur (Muhammed el-Arabî el-Hattâbî, I, 283). Ebû Mervân'ın kaynaklarda adı geçen diğer eserleri de şunlardır: *Kitâbü'z-Zîne*, *Risâle fi 'ileteyi'l-barâş ve'l-behak*, *Kitâbü Muhtaşarı Hileti'l-bür' li-Câlinûs*.

Ebû Bekir Muhammed b. Ebû Mervân Abdülmelik b. Ebû'l-Alâ b. Zühr el-Hafid (ö. 595/1199). 504'te (1110-11) İşbîliye'de doğdu ve eğitimini orada gördü. Küçük yaşta Kur'an-ı Kerim'i, daha sonra da *Şahîh-i Buḥârî*'yi ezberledi. Âsım el-Batalyevsî'den dil ve edebiyat, Abdülmelik el-Bâcî'den Mâlikî fıkı okudu. İbn Ebû Usaybia, onun müveşşahlarından bol örnekler vererek devrinin başarılı şairlerinden olduğunu söyler. Dil, edebiyat ve dinî ilimlerin yanı sıra babası ile dedesinden tıbbın teori ve pratiğini öğrendi; bu alanda gösterdiği başarıdan dolayı zamanın Câlinûs'u diye anıldı. Ebû Bekir yöneticilerden, özellikle Muvahhidler hânedanı hükümdarlarından büyük saygı ve yardım gördü; onların hekimliğini üstlendi. 595 (1119) yılında Muhammed b. Ebû Yûsuf Ya'kûb'a olan biatını tazelemek üzere Muvahhidler'in başşehri Merakeş'e gitti ve büyük saygıyla karşılandı. Fakat onun şöretini kıskanan ve yerini alacağından korkan Vezir Ebû Zeyd Abdurrahman tarafından zehirlenerek öldürüldü (İbn Ebû Usaybia, s. 524); Merakeş'te Mekâbirüşşüyûh'a defnedildi. Dindar kişiliğıyle tanınan Ebû Bekir, tıbbın pratiğı yanında en çok öğrenci yetiştirmekle meşgul oldu. Ebû Ca'fer b. Gazzâl, Ebû Ali Şelevbîn, Ebû'l-Hasan Mûsâ b. Saîd el-Gırnâtî ve Ebû'l-Hattâb Ömer b. Dihye onun önde gelen öğrencileridir. Halife Ebû Yûsuf Ya'kûb el-Mansûr, bütün ülkede felsefe ve mantık kitaplarını yasaklayarak kütüphanelerde bulunanların toplatılıp imha edilmesine karar vermiş ve bu işle Ebû Bekir el-Hafid'i görevlendirmişti; yalnız onun kitapları bu kararın dışında bırakılmıştı. İbn Ebû Usaybia'nın anlattığına göre Ebû Bekir, kendisinden tıp tahsil eden iki öğrencisinin elinde mantık kitabı görünce alıp bir kenara atmış ve onların uzun süre derslerine girmesine izin vermemiştir. Ancak yeterli derecede dinî bilgi aldıklarına kanaat getirince tekrar öğrenciliğı kabul etmiş ve, "Bundan sonra mantık ve felsefeye dair kitapları okuyabilirsiniz" diyerek dinî bilgisi eksik kişiler için felsefenin sakıncalı olacağına dikkat çekmiştir (*a.g.e.*, s. 523-524). Ebû Bekir el-Hafid'in, Halife Ebû Yûsuf Ya'kûb için kaleme aldığı günümüze ulaşmayan *et-Tiryâku'l-ḥamsîn*'den başka bir eseri bilinmemektedir.

Ebû Muhammed b. el-Hafid Ebû Bekir b. Zühr (ö. 602/1205). 577'de (1181) İşbîliye'de doğdu. Dinî ilimler alanında tahsil gördükten sonra babasından tıp öğrendi ve ondan ayrıca Ebû Hanîfe ed-Dineverî'nin *Kitâbü'n-Nebât*'ını, Ebû Mûsâ İşâ b.

Abdülazîz el-Cezûlî'den nahve dair *el-Cezûliyye* adlı eserini okudu. Benî Zühr ailesinin ilmi mirasına sahip olan ve onu liyakatle temsil eden Ebû Muhammed, gençliğine rağmen Hükümdar Ebû Abdullah Muhammed en-Nâsir'dan büyük saygı görüyordu. Fakat Merakeş'e giderken Selâ şehrinde henüz yirmi beş yaşında iken zehirlenerek öldü. Cenazesi önce oraya gömüldüyse de daha sonra İşbiliye'ye nakledilerek atalarının yanında toprağa verildi. İşbiliye'de yaşayan iki oğlundan Ebû'l-Alâ Muhammed de hekimdi ve Câlî'nûs'un eserlerini incelemişti (İbn Ebû Usaybia, s. 530). Benî Zühr ailesinden ayrıca iki kadın hekimin yetiştiği ve birinin Ebû Bekir el-Hafîd'in Ümmü Amr diye anılan kız kardeşi, diğerinin de onun kızı olduğu bilinmektedir. Bunlardan yeğeni Vezir Ebû Zeyd Abdurrahman tarafından kendisiyle birlikte zehirlenmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Sâid el-Endelûsî, *Tabakâtü'l-ümem* (nşr. Hayât Bûalvân), Beyrut 1985, s. 169-197; Yâkût, *Mu'cemû'l-üdebâ*, XVII, 218; İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmilâ* (nşr. F. Codera), Madrid 1887, I, 76; II, 616; İbn Ebû Usaybia, *Üyûnû'l-enbâ*, s. 517-530; İbn Hallikân, *Vefeyât*, IV, 436-437; Safe-dî, *el-Vâfi*, IV, 39-43; XIV, 225; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, XXI, 324; *Keşfü'z-zunûn*, I, 515; Brockelmann, *GAL*, I, 487, 640; *Suppl.*, I, 889, 890; Ullmann, *Die Medizin*, s. 162-163; a.mlf., *Die Natur und Geheimwissenschaften*, s. 28-29; Sarton, *Introduction*, II, 231-234; Sami Hamarneh, "İbn Zühr Abû Marvân 'Abd al-Malik İbn Abî'l-'Alâ", *DSB*, XIV, 637-639; Abdülhâdî Ahmed el-Hüseyni, *Mezâhirü'n-nehâdî'l-hâdise fi 'ahdi Ya'kûb el-Manşûr el-Muwaħħidî*, Rabat 1403/1983, II, 15-17; Fevzî Saïd İsâ, *İbn Zühr (el-Hafîd): Veşâhu'l-Endelûs*, İskenderiye 1983; Muhammed Yahyâ Harrât, "Mine'z-Zehrâvî ilâ İbn Zühr", *Ebhâsü'l-mü'temerî's-seneviyyi's-sâmin li-târihi'l-ülûm 'inde'l-'Arab*, Halep 1984, s. 207-222; Muhammed el-Arabî el-Hattâbî, *et-Tib ve'l-eṭṭibâ' fi'l-Endelûs*, Beyrut 1988, I, 277-317; *Islamic Medicine* (ed. Futat Sezgin), Frankfurt 1996, LIV; Mişel el-Hürî, "et-Taṭîf bi'bn Zühr", *MMLADm.*, XLIX/4 (1394/1974), s. 780-823; Carmen Pena – Amador Diaz, "Anatomy of Liver, Spleen and Abdomen, Their Diseases and Treatment in the Kitâb al-Taysîr by İbn Zühr (Avenzoar)", *Islamic Medicine*, II, Kuwait 1982, s. 210-217; Muhammed Mecîd es-Saïd, "İbn Zühr el-Hafîd el-Endelûsî", *el-Mevrid*, IX/2, Bağdad 1980, s. 11-26; Abdülkerîm el-Yâfi, "el-Müddâvât ve't-tagziye bi'l-'akâkir", *MMLADm.*, LIX/3 (1404/1984), s. 505-538; Fâzıl es-Sibâi, "Münâkaşa İbn Ebû Uşaybî'a fi ma'kûletih 'ammen defe'a İbn Zühr li-te'lîfih Kitâbü't-Taysîr", *el-Mecelletü'l-'Arabîyye li's-sekâfe*, sy. 7, Tunus 1404/1984, s. 58-73; a.mlf., "et-Ṭabîbü'l-Endelûsî: 'Abdül'l-Melik b. Zühr min hîlâli kitâbih et-Taysîr", *ed-Dâre*, XI/2, Riyad 1406/1985, s. 99-115; Gabriel Colin, "İbn Zühr", *IA*, V/2, s. 838-840; R. Arnaldez, "İbn Zühr", *EI²* (İng.), III, 976-979; Ali Refîî – Abdülemîr Selîm, "İbn Zühr", *DMBİ*, III, 630-635.



MAHMUT KAYA

İBN ZÜMREK

(ابن زمرك)

Ebû Abdillâh Muhammed b. Yûsuf
b. Muhammed b. Zümrek
es-Sureyhî (es-Sarihî) el-Girnâtî
(ö. 798/1395 [?])

Endülüs'lü vezir, kâtip ve şair.

14 Şewval 733'te (28 Haziran 1333) Girnata'nın (Granada) kenar mahallelerinden Beyyâzîn'de (Albaicin) doğdu; yoksul bir ailenin çocuğudur. Dedelerinden birinin adı olan Zümrek kelimesini farklı şekillerde (Zemrek, Zümruk, Zimrik, Zemrec, Semrek) tesbit edenler olmuştur. Ancak Nasrî sultanlarından Nâsir-Lidînillâh III. Yûsuf tarafından derlenen *el-Bakîyye ve'l-müdrekin min şî'ri İbn Zümrek* adlı eserinin başlığındaki "müdrekin" ile "Zümrek" kelimeleri arasında tam seci bulunduğu düşünülerek söz konusu adın Zümrek şeklinde okunması daha uygun görülmüştür (Ahmed Selîm el-Hımsî, s. 82-84). İbn Zümrek ilk öğrenimini tamamladıktan sonra Girnata'da dil, edebiyat ve dinî ilimleri tahsil etti. Ebû Abdullah Muhammed İbnü'l-Fehhâr, kadî ve şerif Ebû'l-Kâsim Muhammed el-Hüseynî (el-Hasenî) ve Ebû Saïd İbn Lüb'den sarf, nahiv, lugat ve belâgat okudu. Şiir ve nesirde devrin otoritesi kabul edilen Lisânüddin İbnü'l-Hatîb'den edebiyat ve şiir, Ebû Saïd İbn Lüb ve Ebû Ali Mansûr ez-Zevâvî ile *Nefhu't-tîb* müellifi Ahmed b. Muhammed el-Makkarî'nin atası Ebû Abdullah Muhammed el-Makkarî'den fıkıh ve fıkıh usulü, Ebû'l-Berekât İbnü'l-Hâc el-Billîfîki ve İbn Beybeş el-Abderî ile Ebû Abdullah el-Levşî'den hadis, Fas'ın Tilimsân şehirlerinden gelerek Elhamra Sarayı'na imam olan fakih, sûfî ve hatip İbn Merzûk'tan hitabet ve belâgat dersleri aldı. Bu derslerin etkisiyle hocası İbn Merzûk'u ve onun şerhetmeye başladığı Kâdî İyâz'ın *eş-Şîfâ'* adlı eserini öven bir methiye yazdı (İbnü'l-Hatîb, *el-İhâta*, II, 301; Makkarî, *Nefhu't-tîb*, VII, 165-166). Bu yıllarda Ebû Ca'fer İbnü'z-Zeyyât el-Kelâî ile kardeşi Ebû Mehdî'nin mensup olduğu bir tarikatla intisap etti (İbnü'l-Hatîb, *el-İhâta*, II, 301). İbn Zümrek ile üstatları Ebû'l-Kâsim Muhammed el-Hüseynî ve Zâhid Ebû Abdullah el-Makkarî arasındaki yakın ilişkinin oluşmasında onun bu tasavvufî eğiliminin etkisi görülür. Şairin bu döneme ait bazı şiirlerinde rastlanan tasavvufî çeşni de bu yaşantının sonucudur.

Öğrenimini tamamladıktan sonra Endülüs ve Mağrib'de yaygın olan seyahat geleneğine uyarak Fas'a giden İbn Züm-

rek, burada Şerif Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Alvînî et-Tilimsânî'den akfî ilimleri öğrendi (a.g.e., II, 303; Makkarî, *Nefhu't-tîb*, VII, 147). Ebû'l-Hüseyn İbnü't-Tilimsânî'den de hadis rivayet etti. Daha sonra Girnata'ya dönerek sarf, nahiv, lugat, belâgat, aḥbâr, tefsir ve fıkıh dersleri vermeye başladı. Fas Merînî Sultanı Ebû'l-Hasan Ali'nin yakın dostu olan hocası İbn Merzûk vasiyetiyle, o sıralarda sultanın Girnata'ya iltica etmiş olan oğlu Emîr Ebû Sâlim İbrâhim ile tanıştı. Bir süre sonra onun özel kâtibi oldu. Girnata Nasrî (Benî Ahmer) hükümdarlarından Ganî-Billâh zamanında hocası Vezir Lisânüddin İbnü'l-Hatîb'in aracılığıyla kâtip olarak tayin edildi. Zekâsı, hoş sohbeti, siyasî dehası ve methiyeleriyle V. Muhammed'in gözüne giren İbn Zümrek, sultanın ölümüne (793/1391) kadar otuz yedi yıl boyunca onun yanında yer aldı. V. Muhammed, 760 (1359) yılında kardeşi Ebû'l-Velîd II. İsmâil tarafından tahttan indirilince Fas Merînî Sultanı Ebû Sâlim İbrâhim'e sığındı. Birçok devlet erkânı ve âlimle birlikte İbn Zümrek de sultanın maiyetinde Fas'a gitti. Vezir İbnü'l-Hatîb, Fas'ta onlardan ayrılıp Mağrib'in çeşitli şehirlerini dolaşırken İbn Zümrek sultanın yanından ayrılmadı. Sohbetleriyle yalnızlığını gidererek onunla daha sıcak ve güçlü dostluk kurma imkânı buldu. Bu arada Girnata'da iken bir süre kâtipliğini yaptığı yeni Merînî sultanı Ebû Sâlim İbrâhim ve hocası İbn Merzûk ile de ilişkilerini güçlendirdi. Sultan Ebû Sâlim'in kendisine gösterdiği yakınlığa bir methiye yazarak karşılık verdi (İbnü'l-Hatîb, *el-İhâta*, II, 227-230; Makkarî, *Nefhu't-tîb*, IV, 683-684). Fas'ta sürgünde iken tahtını gasbeden kardeşi II. İsmâil'i adamları vasiyetiyle öldürten (761/1360) V. Muhammed, onun yerine geçen VI. Muhammed'in (Gâlib-Billâh) 763'te (1362) Girnata'yı terketmesi üzerine yeniden tahtına kavuştu. İbnü'l-Hatîb'i başvezir, İbn Zümrek'i de sır kâtibi olarak tayin etti (a.g.e., IV, 692). İbn Zümrek, bu tarihten itibaren "reis" ve "fakih" unvanlarıyla anılmaya başlandı ve sultan katındaki itibarı arttı. Elhamra Sarayı'nın resmî şairi sıfatını alan şair, V. Muhammed için methiyeler yazmaya devam etti. Sultan, Elhamra Sarayı'nın duvarlarını süsleyen kitâbelerin çoğuna İbn Zümrek'in bu şiirlerinden seçmelerin nakşedilmesini emretti. Bu kitâbelerin bir kısmı zamanımıza ulaşmıştır (Alcantara, s. 121-122; Palencia, s. 141).

İbn Zümrek ile Vezir İbnü'l-Hatîb arasındaki dostluk Şâban 770'e (Mart 1369) kadar devam etti. Vezir İbnü'l-Hatîb'in,